

УДК 159.922.7

Шпак Світлана

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри суспільних дисциплін,
Національного університету водного
господарства та природокористування,
м. Рівне, Україна.

<https://orcid.org/0000-0000-317159>[DOI https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi24.445](https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi24.445)

ДО ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МІЖ ВІКОВИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ ТА КОНФЛІКТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Анотація. В статті викладено результати теоретичного вивчення проблеми вікових особливостей міжособистісних стосунків у молодшому шкільному віці. Також вивчаються вікові аспекти поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях, чинники, які впливають на вибір стилю поведінки дітей. Визначається вплив спілкування на формуванні відносин між молодшими школярами та їх поведінку у конфліктних ситуаціях. Зазначається значення спільної та взаємної діяльності, яка забезпечує впевненість молодших школярів у правильних діях та необхідна для засвоєння норм поведінки в міжособистісній взаємодії. Проаналізовано такі чинники, як нова соціальна ситуація розвитку особистості, зміна провідної діяльності з ігрової на навчальну та особливості впливу педагогів на поведінку молодших школярів, формування в них нормативної поведінки, стратегій конструктивного вирішення ситуацій та профілактичних заходів щодо конфліктів в у молодшому шкільному віці.

Акцентовується увага на соціометричних характеристиках молодшого школяра в дитячому колективі, на скільки прийнята дитина однолітками, чи реалізоване її визнання товаришами. Визначено основні складові психологічні характеристики поведінки школярів та чинники гармонійного розвитку особистості молодшого школяра.

Ключові слова. молодший школяр, вікові особливості, провідна діяльність, міжособистісні стосунки, спілкування, поведінка, конфліктні ситуації.

Постановка проблеми. Проблема міжособистісних стосунків та конфліктної поведінки молодших школярів нині стала однією з найбільш актуальних у педагогічній психології. Вивчення психологами та педагогами причин та особливостей міжособистісних стосунків молодших школярів, уміння своєчасно вилити на дитину, допоможе не лише значно поліпшити взаємовідносини між учнями та їхніми однолітками, учнями та педагогами, учнями та їхніми батьками, педагогами та батьками, а й знизити чисельність конфліктів, що здійснюються на основі агресивності та емоційної невірноваженості школярів.

Метою нашої статті є теоретичне обґрунтування проблеми вікових особливостей міжособистісних стосунків у молодшому шкільному віці та поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях. Визначення основних чинників, які впливають на спілкування, поведінку та особистісний розвиток молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними психологічних досліджень вікових особливостей особистісного розвитку (Котирло, Приходько, Поліщук, Волинська та ін.),

інтенсивне засвоєння способів поведінки у стосунках з іншими дітьми відбувається саме в молодшому шкільному віці. За Котирло (1985), сприймання і розуміння учнями початкової школи одне одного, міжособистісні конфлікти, поведінка можуть мати широкий діапазон варіацій, але стан задоволеності-незадоволеності – основний критерій оцінки міжособистісних ставлень, симпатії-антипатії, привабливість-непривабливість – поняття, які перехреснюються, але не збігаються повністю. Перше характеризує лише емоційне ставлення в системі «суб'єкт-суб'єкт», друге – ширше і включає момент взаємного притягання.

Одним із різновидів взаємовідносин є спілкування, яке відіграє не останню роль у формуванні відносин між молодшими школярами і істотно впливає на їх поведінку у конфліктних ситуаціях. Як зазначає Максименко (2006) у спілкуванні з однолітками діти навчаються жити в колективі, сердитися, відстоювати свої права, у учня початкової школи створюється можливість налагодити взаємостосунки з рівними йому людьми і будувати з ними відносини на рівних.

На думку Поліщука (2019), спілкування дозволяє дітям молодшого шкільного віку побороти замкнутість соціального (сімейного) світу і пов'язаний з ним егоцентризм. Взаємовідносини з однолітком більш продуктивні ніж спілкування з дорослим, у плані формування особистості учня початкової школи. Під час спілкування формуються такі риси особистості учня, як: доброта, відкритість, готовність до спілкування, саме однолітків молодший школяр наслідує більше, ніж дорослих. У взаємовідносинах з однолітками він частіше за дорослого демонструє альтруїстичну поведінку, але в той же час частіше адресує ровеснику й антагоністичну поведінку, більш агресивний і вибагливіший до нього.

Отже, в умовах суспільного виховання, коли дитина постійно знаходиться з іншими дітьми, вступає з ними в різні контакти, складається дитячий колектив, у якому дитина набуває певних навичок поведінки в колективі, встановлення взаємовідносин з навколишнім колективом, який являється не наставником, а рівним йому учасником спільного життя і діяльності. Таким чином, вплив групи однолітків на розвиток особистості молодшого школяра полягає, насамперед у тому, що саме в умовах спілкування з однолітками дитина постійно стикається із необхідністю застосовувати на практиці норми і правила безконфліктної поведінки стосовно інших людей, та в конкретних ситуаціях, тим самим формуючи, властиві лише для неї, способи та особливості поведінки під час конфліктів.

Савчин зазначає, що вивчення масової практики початкової школи щодо виховання нормативної поведінки показало, що у міжособистісних стосунках молодших школярів постійно виникають ситуації, що потребують узгодження дій, проявлення дружелюбного взаємостосунки до ровесників, уміння відмовитися від особистого бажання заради досягнення спільної мети. У цих ситуаціях діти далеко не завжди знаходять потрібні способи поведінки. Нерідко між ними виникають конфлікти, коли кожен відстоює свої права, не рахуючись з правами однолітків. Втручаючись в конфлікти, улагоджуючи їх, учитель вчить молодших школярів обмірковувати поведінку. Спільна і взаємна діяльність забезпечує впевненість молодших школярів у правильних діях, яка необхідна для того, щоб дитина не тільки знала норми поведінки, але і практично ними користувалася (Савчин, 2005).

За даними Скрипченко, Долинська, Огороднійчук (2019) комформність у молодших школярів є перехідним етапом у володінні вмінням узгоджувати свою думку. Але у деяких молодших школярів вона закріплюється і може стати негативною якістю особистості. Оцінювання молодшими школярами поведінки своїх однолітків, спочатку проявляється як просте повторення оцінок вихователя, але поступово їх оцінки стають змістовнішими. Вони намагаються утриматися від учинків, що можуть спровокувати конфлікт і негативне ставлення з боку однолітків. Кожний молодший школяр займає в колективі особливе становище, яке виражається в тому, як до нього ставляться однолітки. Зазвичай вирізняються два-три учні, які користуються найбільшою популярністю: з ними більшість молодших школярів хочуть дружити, сидіти поруч на заняттях, з радістю виконують їх

прохання. Разом з цим є діти, які зовсім не популярні серед ровесників. З ними мало спілкуються, їх не приймають в дитячі ігри. Інша частина молодших школярів знаходиться між цими «полюсами». Ступінь популярності, якою користується дитина, залежить від багатьох факторів: її знань, когнітивного розвитку, особливостей поведінки, вміння встановлювати контакти з іншими дітьми, зовнішності, фізичної сили і витривалості і т.д.

Отже, вступ учня початкової школи до школи, перехід від сімейного виховання до системи шкільного навчання і виховання є важливим і складним процесом, який супроводжується суттєвими змінами в її житті й розвитку, визначає вікові особливості поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях.

Початок шкільного навчання знаменує собою зміну способу життя учня початкової школи. Це принципово нова соціальна ситуація розвитку особистості. Перехід до шкільного життя пов'язаний зі зміною провідної діяльності з ігрової на навчальну. Дитина починає усвідомлювати, що вона виконує суспільно важливу діяльність — вчиться — і значущість цієї діяльності оцінюють люди, які оточують її. Якщо гра молодший школяр бувала необов'язковою і батьки могли будь-коли її припинити, з різних причин вважаючи, що дитині вже досить гратися, то навчання є обов'язковою діяльністю, до якої дорослі ставляться з особливою повагою. Неуспішність учня початкової школи чи відсутність бажання виконувати навчальні завдання добросовісно також складають вікову особливість конфліктної поведінки молодших школярів. Вагомим фактором, що відображається на поведінці молодших школярів у конфліктних ситуаціях є те, що навчальна діяльність має яскраво виражену суспільну значущість і ставить дитину в нову позицію стосовно дорослих і однолітків, змінює її самооцінку, перебудовує взаємини в сім'ї.

Отже, становище молодшого школяра в дитячому колективі особливості його поведінки у конфліктних ситуаціях показують на скільки прийнята дитина однолітками, чи реалізоване її визнання товаришами. Разом з тим, у молодших школярів вже поступово розвивається усвідомлення своїх емоцій і почуттів і розуміння необхідності їх виявлення в інших людей, що спонукає до інколи бурхливого вираження свого ставлення до оточуючих яке згодом переростає у конфлікт. Емоційну сферу молодших школярів складають переживання нового, здивування, сумніву, радощів пізнання, які, у свою чергу, є базою розвитку допитливості та формування пізнавальних інтересів. Відомо, що причиною таких афективних станів, що інколи трапляються у молодших школярів, є передусім розбіжності між домаганнями і можливостями їх задовольнити, прагненням більш високої оцінки своїх особистісних якостей і реальними взаємостосунками з людьми тощо. Як наслідок, дитина може виявляти грубість, запальність, забіякуватість та інші форми емоційної нерівноваженості.

Іншою вагомою віковою особливістю молодших школярів, що спричинює конфліктність є їх емоційна вразливість, що почасти призводить до конфліктів з оточуючими. У молодших школярів стрімко розвивається почуття самолюбства, зовнішнім вираженням якого є гнівне реагування на будь-які приниження їх особистості та позитивне переживання визнання їх якостей. Своєрідними конфліктогенами у поведінці молодших школярів постають почуття симпатії, що розвиваються і відіграють важливу роль у формуванні малих груп у класі та стихійних компаній, які інколи стають сторонами міжгрупових конфліктів. Життя в класному колективі виступає як фактор формування у молодших школярів моральних почуттів, зокрема почуття дружби, товариськості, обов'язку, гуманності, що об'єктивізує виникнення конфліктів. При цьому молодші школярі схильні переоцінювати власні моральні якості і недооцінювати їх у своїх однолітків. Проте з віком вони стають більш самокритичними.

Нова провідна діяльність — шкільне навчання сприяє розвитку вольових якостей молодших школярів, вимагаючи від них усвідомлення і виконання обов'язкових завдань, підпорядкування їм своєї активності, довільного регулювання поведінки, вміння активно

керувати увагою, слухати, думати, запам'ятовувати, узгоджувати власні потреби з вимогами вчителя тощо, що може супроводжувати внутрішньо особистісні та інші типи конфліктів.

На думку Сергєєнкової (2012), в дітей молодшого шкільного віку розвивається емоційна виразність, поповнюється арсенал інтонаційних та мімічних експресивних реакцій, формується спроможність фіксувати суть та природу власних емоційних переживань. Перебування в середовищі вчителя та ровесників породжує стримування, приховування своїх актуальних емоційних переживань, що психологи називають синдромом втрати дитячої безпосередності. В той же час молодший школяр залишається емоційно вразливим до ставлення значимих дорослих, особливо вчителя, а згодом чутливо реагує на мікроклімат взаємин з ровесниками. Психологічна залежність від учителя спонукає учнів початкової школи вміло діагностувати його настрій, інші емоційні реакції. Під впливом учіння бурхливо розвиваються всі види вищих почуттів дитини – інтелектуальні, естетичні, моральні та праксичні. Взаємини з ровесниками забезпечують вияви соціальних емоцій, зокрема, самолюбство дитини виражається як через самоствердження, так і через змагальність. При позитивному сценарії розвитку стосунків молодшого школяра з ровесниками він переживає почуття довіри, альтруїзму, емпатії, які стають підґрунтям для здатності до емоційної децентрації.

Нестійкість емоційного стану виявляється в частих змінах настрою, схильності до афективного реагування, недостатній саморегуляції. Внаслідок наявності ознак депресивного синдрому в учнів простежується тривожність, скутість, невпевненість у собі. Результатом цього є труднощі в соціальних контактах. Нестійкість емоційного стану виявляється в схильності до афективного реагування. Також в учнів відзначається наявність ознак депресивного синдрому в емоційному стані. Як зазначає Безпала (2021), у багатьох сім'ях ще існує жорстоке ставлення до дітей. Особливо відзначаються напружені стосунки з батьками. Деякі батьки практично не приділяють уваги своїм дітям, мало цікавляться їхніми справами і це, як правило, є причиною виникнення конфліктів у дитячому середовищі. Дуже напружені стосунки відзначаються й між самими батьками. Учні початкової школи відверто вказують на те, що батьки постійно сваряться, ображають один одного в їхній присутності, мало часу проводять у сімейному колі. Кожний з батьків живе власним життям, не цікавиться сімейними справами.

У цілому молодших школярів конфліктна поведінка, з одного боку є моделлю батьківської поведінки, а з іншого результатом жорстокого ставлення батьків до дітей і намагання якось привернути до себе увагу. Жорстокість батьків слугує причиною виникнення образи, ненависті, гніву. Результатом цього є підозрілість, недовіра до оточуючих, котрі, на їх думку, здатні зашкодити. Таким чином, учні з неблагополучних сімей більше схильні до конфліктної поведінки, порівняно з їхніми однолітками. Відповідно, сім'я – одне зосновних джерел для отримання дітьми знань про моделі безконфліктної поведінки.

Висновки і перспективи подальших розвідок. В цілому вивчення проблеми спілкування та поведінки молодших школярів однакостайно вказує на такі їхні характеристики, що на наш погляд, є вагомими для розуміння вікових особливостей поведінки молодших школярів у спілкуванні та поведінці, а саме:

1. Поступове обмеження учня початкової школи як суб'єкта імпульсивної поведінки відкриває можливості її розвитку як суб'єкта вольової поведінки, здатного довільно регулювати власні психічні процеси та поведінку.

2. У молодшому шкільному віці зростає вимогливість до себе та інших, розширюється сфера усвідомлення обов'язків, розуміння необхідності їх виконання.

3. Індивідуальні особливості молодших школярів також відображаються на їхньому стилі спілкування та поведінці. Характер у цьому віці щойно формується. Через недостатню сформованість вольових процесів спостерігаються імпульсивність поведінки, капризність, упертість.

4. У спілкуванні та поведінці молодших школярів чітко виявляються особливості їхнього темпераменту, зумовлені властивостями нервової системи. Однак більшість молодших школярів чуйні, допитливі та безпосередні у вираженні своїх почуттів та ставлень.

5. Самооцінка молодших школярів конкретна, ситуативна, багато в чому визначається оцінкою вчителя. Рівень домагань формується насамперед внаслідок досягнутих успіхів і невдач у попередній діяльності. Коли в учбовій діяльності учня початкової школи невдач більше ніж успіхів і цю ситуацію вчитель ще й постійно підкріплює низькими оцінками, то результатом стає розвиток почуття невпевненості в собі та неповноцінності, які мають тенденцію поширюватися й на інші види діяльності.

6. Оскільки у молодшому шкільному віці відбувається зміна провідної психічної саморегуляції від мимовільної до свідомо-вольової, а шкільне життя вимагає систематичного та обов'язкового виконання дитиною багатьох правил: вона повинна вчасно приходити в школу, дотримуватися правил шкільного життя, виконувати завдання на уроці та вдома, долати труднощі в навчальній роботі тощо, тому дотримання цих правил вимагає вміння регулювати свою поведінку, підпорядковувати довільну діяльність свідомо поставленим цілям. Однак, вікові обмеження у набутому досвіді соціальних стосунків молодших школярів створюють сприятливу атмосферу для виникнення багатьох конфліктів, що з рештою і відбивається на поведінці у конфліктних ситуаціях.

7. Вікові особливості поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях зумовлені також зміною соціальної ролі учня початкової школи, появою нових обов'язків, що позначається на стосунках з однолітками і вчителями. Спочатку дитина захоплена тільки навчанням, мало вступає в контакт з однолітками і певний час відчуває себе чужою, хоч ще недавно у дитячому садку постійно спілкувалася з ними. Стосунки молодших школярів з однолітками регламентовані переважно нормами «дорослої» моралі, тобто успішністю у навчанні, виконанням вимог дорослих. Характерною ознакою взаємин молодших школярів є те, що їхня дружба заснована, як правило, на спільності зовнішніх життєвих обставин і випадкових інтересів (сидять за однією партою, живуть в одному будинку, в одному мікрорайоні тощо).

8. Оскільки життя в школі пов'язане з особистістю вчителя, тому і поведінка молодших школярів у конфліктних ситуаціях значною мірою зумовлена реакцією вчителя на таку поведінку. А оскільки його позиція стосовно учня початкової школи відрізняється від позиції батьків чи вихователя з дитячого садка, який певною мірою перебирав на себе функції батьків тому стосунки школяра з учителем складаються тільки в процесі навчальної діяльності, і є чітко регламентованими організацією шкільного життя, а відповідно — більш діловими і стриманішими, що безумовно впливає на вибір стратегії поведінки школярів у конфліктах. У зв'язку з цим дуже важливими для педагога є знання особливостей молодшого школяра, щоб уже в перші дні навчання, допомогти йому повноцінно і безконфліктно включитися в нове життя.

9. Становлення і розвиток особистості у молодшому шкільному віці охоплює такі фази, як адаптація (пристосування до нових соціальних умов), індивідуалізація (вияв своїх індивідуальних можливостей і особливостей) та інтеграція (включення у групу ровесників). Вікові особливості поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях проявляються і у тому, що школяр потрапляє в зовсім нову для нього групу однолітків-однокласників, яка через відсутність спільно розподіленої навчальної діяльності є дифузною. Цією групою керує педагог. Порівняно з вихователем дитячого садка він є більш референтним для молодших школярів, оскільки, використовуючи арсенал оцінок, впливає на їхні стосунки з іншими дорослими, передусім з батьками, формує ставлення дорослих до учня початкової школи та її ставлення до себе як до «іншого». Чинником розвитку особистості молодшого школяра є не стільки навчальна діяльність, скільки ставлення дорослих до успішності, дисциплінованості, старанності учня початкової школи.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Безпала, Світлана (2021). Порадник з підготовки для батьків майбутніх першокласників та першокласниць. Проєкт психол. підтримки та розвитку «Ми Разом Вдома». Одеса : Гельветика.
- Котирло, В. К. (1985). Початковий період у навчанні школярів. Київ : Знання.
- Максименко, С.Д. (2006). Генеза здійснення особистості [монографія] Київ : Видавництво ТОВ «КММ».
- Поліщук, В. М. (2019). *Вікова і педагогічна психологія* : навчальний посібник. 4-те вид., стер. Суми : Університетська книга.
- Савчин, М. В. (2005). *Вікова психологія* : навч. посіб. Київ : Академвидав
- Сергєєнкова, О. П., Столярчук, О. А., Коханова, О. П., Пасєка, О. В. (2012). *Вікова психологія*. Навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури.
- Скрипченко, О.В., Волинська, Л.В., Огороднійчук, З.В. та ін. (2019). *Вікова та педагогічна психологія*: Навч. посіб. Київ : Каравела.

REFERENCES

- Bezpal, Svitlana (2021). Poradnyk z pidhotovky dlia batkiv maibutnikh pershoklasnykiv ta pershoklasnyts. [A training advisor for parents of future first-graders]. Proiekt psykhol. pidtrymky ta rozvytku «My Razom Vdoma». Odesa : Helvetyka.
- Kotyrl, V. K. (1985). Pochatkovyi period u navchanni shkoliariv. [The initial period in the education of schoolchildren] Kyiv : Znannia.
- Maksymenko, S.D. (2006). Geneza zdiisnennia osobystosti [monohrafiia] [The genesis of the realization of the personality [monograph] Kyiv : Vydavnytstvo TOV «KMM».
- Polishchuk, V. M. (2019). Vikova i pedahohichna psykholohiia [*Age and pedagogical psychology*]: navchalnyi posibnyk. 4-te vyd., ster. Sumy : Universytetska knyha.
- Savchyn, M. V. (2005). Vikova psykholohiia [*Age psychology*]: a textbook: navch. posib. Kyiv : Akademvydav
- Serhieienkova, O. P., Stoliarchuk, O. A., Kokhanova, O. P., Pasiaka, O. V. (2012). Vikova psykholohiia. Navch. posib. [*Age psychology. A textbook.*]Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury.
- Skrypchenko, O.V., Volynska, L.V., Ohorodniichuk, Z.V. ta in. (2019). Vikova ta pedahohichna psykholohiia [*Age and pedagogical psychology*]: Navch. posib. Kyiv : Karavela.

TOWARD UNDERSTANDING THE RELATIONSHIP BETWEEN INTERPERSONAL DEVELOPMENT AND CONFLICT BEHAVIOR IN ELEMENTARY-SCHOOL AGE

Shpak Svitlana

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Disciplines,
National University of Water
Economy and Environmental Management,
Rivne, Ukraine.

<https://orcid.org/0000-0002-2252-3801>

DOI https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi24.445

Abstract. The article presents the results of a theoretical study on the age-related characteristics of interpersonal relationships during elementary-school age. It examines the behavioral patterns of schoolchildren in conflict situations and explores the factors influencing their choice of behavioral strategies. The role of communication in shaping interpersonal relationships

and conflict behavior among elementary-school children is analyzed, highlighting the significance of joint and reciprocal activities in fostering confidence and reinforcing behavioral norms.

Key developmental factors are discussed, including the new social context of personality development, the shift from play to educational activities as the leading form of engagement, and the influence of teachers on children's normative behavior and conflict resolution strategies. The article also addresses the importance of preventive measures aimed at reducing conflicts during this critical stage.

Special attention is given to the child's position within the peer group, specifically, the degree of peer acceptance and recognition by friends as a key element in social development. The main psychological components underlying children's behavior, as well as the factors contributing to the harmonious development of their personality, are identified.

It is emphasized that during the primary school years, children transition from involuntary to conscious and volitional self-regulation. As school life demands regular compliance with numerous rules, such as punctuality, classroom conduct, homework completion, and perseverance in academic tasks, age-related limitations in children's social experience may serve as a ground for conflicts. These, in turn, significantly influence children's behavior in interpersonal and group settings.

Key words: *elementary-school age, leading activity, interpersonal relationships, communication, behavior, conflict situations.*

Стаття надійшла до редакції 20.05. 2025 р.